

УДК 811.111'373.2

© О. В. Ковтун, О. С. Помазан
(Вінниця)

ВЛАСНЕ ІМ'Я У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ ЯК ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ПРОБЛЕМА

У статті досліджено основні стратегії і принципи перекладу власних назв, а також їх переваги та недоліки; визначено суб'єктивні та об'єктивні чинники, які впливають на вибір стратегій перекладу; з'ясовано труднощі передачі онімів в художньому творі; визначено етапи в перекладі власних імен, у результаті яких приймається рішення щодо способів їх реалізації на мову перекладу, обираються типи ономастичних відповідників і методи їх формування.

Ключові слова: власна назва, онім, значуща назва, художній текст, перекладацька стратегія.

О. В. КОВТУН, Е. С. ПОМАЗАН. ИМЯ СОБСТВЕННОЕ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ КАК ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

В статье исследованы основные стратегии и принципы перевода имен собственных, а также их преимущества и недостатки; определены субъективные и объективные факторы, которые влияют на выбор стратегий перевода; выяснены трудности передачи онимов в художественном произведении; определены этапы в переводе имен, в результате которых принимается решение о способах их реализации на язык перевода; избираются типы ономастических соответствий и методы их формирования.

Ключевые слова: имя собственное, оним, значимое название, художественный текст, переводческая стратегия.

Власні імена займають значне місце у складі лексики будь-якої мови. Вони слугують для найменування людей і тварин, географічних і космічних об'єктів різних класів, а також різних об'єктів матеріальної і духовної культури, мають яскраву національно-культурну семантику, оскільки їх значення безпосередньо пов'язане з історією, побутом, традицією, культурою того чи іншого народу.

З точки зору повсякденної практики переклад власних назв не є серйозною проблемою для перекладача. Така перекладацька трансформація часто здійснюється вельми умовно: як правило, ономастична лексика транскрибується, транслітерується з метою більш-

менш адекватної передачі звучання імені мовою оригіналу за допомогою алфавітної системи мови перекладу (Меркулова 2013: 54-75).

Проблеми в передачі власних назв виникають тоді, коли перекладач стикається з необхідністю відтворити в тексті перекладу семантично наповнені імена, а саме імена власні, що мають прозору внутрішню форму, історичну або культурологічну алюзивність, яскраву образність, тобто імена значущі (Газизова 2009: 45).

У сучасному перекладознавстві ще не сформований єдиний підхід до перекладу власних імен у художньому творі, хоча особливостям їх перекладу присвячені наукові роботи багатьох провідних вчених в галузі лінгвістики, а саме: В. С. Виноградова, І. С. Алексєєвої, Л. С. Бархударова, М. В. Бережної, Д. І. Єрмоловича, С. І. Влахова, С. І. Флоріна, Н. К. Гарбовського, А. Г. Гудманяна, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, І. В. Корунця, Ю. А. Рилова, С. Мармаріду, Л. Маніні та інших, а також українських дослідників власних імен в художньому тексті: Ю. О. Карпенка, В. Н. Михайлова, Є. С. Отіна та В. М. Калінкіна. Накопичений фактичний матеріал та емпіричні спостереження багатьох дослідників, розпорошені у численних публікаціях, зумовлюють потребу в узагальненні та створенні теоретичної концепції, яка могла б слугувати базисом подальшої наукової та перекладацької діяльності.

Художній твір – особлива сфера функціонування власних назв. Вони співвіднесені з реальною і зображуваною дійсністю, із сучасною літературною мовою і мовою художнього твору. Усі власні імена складають ономастичний простір. Склад, відбір і взаємодія власного імені з контекстом визначається законом жанру і художнім методом письменника. У кожного автора створюється свій унікальний ономастичний світ, що виражає художні ідеї письменника поряд з іншими засобами мовного стилю. Власні назви, вжиті в художньому тексті,

відрізняються від онімів, які використовуються в реальному житті, а отже мають відрізнитися і підходи до їх передачі іншою мовою. Будь-який онім, вжитий в творі, представляє собою частину авторського бачення тексту, а разом з тим, місця та ролі персонажа в цьому творі. Невірне тлумачення цього бачення чи неспроможність донести його до читача перекладу позначається на якості цілого перекладеного тексту.

Оніми можуть мати яскраво виражене смислове навантаження, незвичайний звуковий образ та прихований асоціативний фон. Вони повинні бути стилістично вірними і точними, мати характерний колорит, і авторську ідею. Тобто власні імена у творах художньої літератури відіграють специфічну роль, тим самим допомагаючи авторам ефективніше зобразити дійсність. В. С. Виноградов стверджував, що «в художньому творі немає небалакучих імен» (Виноградов 1971: 54). Кожне літературне ім'я отримує певне стилістичне навантаження, стає додатковим засобом характеристики персонажа, підсилює емоційне враження від усього твору.

Серед основних характеристик, які вирізняють оніми художнього тексту Ю. О. Карпенко вирізняє декілька суттєвих ознак:

1) вторинність літературної ономастики. Загальномовна система дає письменнику свої моделі і норми у відповідності до місця, часу і соціального середовища зображуваного;

2) літературна ономастика виникає на основі вільного творчого пошуку, вибору, який робить письменник у відповідності до жанру і стилю тексту – на відміну від природного і довгого історичного розвитку реальної ономастики в певному соціальному середовищі і мові народу. У літературної та реальної ономастики – різна причинна зумовленість появи;

3) літературна ономастика виконує стилістичну функцію. Власне ім'я в звичайній мовній комунікації слугує засобом розрізнення об'єктів, а

власне ім'я в художній мові цю диференційну функцію поєднує з естетичною, зображальною функцією і певним чином підпорядковується їй;

4) якщо реальна ономастика в цілому належить словниковому складу мови, її іменникам, топонімічному масиву, то літературна ономастика – це факт мовлення, і не просто мовлення, а мовлення художнього, оскільки функції власних імен в повсякденному і художньому мовленні абсолютно різні (Юшкова: 3).

До загальних ознак Ю. О. Карпенко додає ряд особливих для кожного окремого тексту: а) кожне ім'я композиційно значущого персонажа співвідноситься зі змістом цілого тексту, де воно є ключовим, а також із тематично однорідними чи контрастними рядами паралельних імен інших персонажів. Кожне ім'я персонажа, який бере участь у розвитку сюжету, асоціативно пов'язане з іншими групами дійових осіб, а вся система їхніх імен утворює ономастичну парадигму тексту, ядро поля ономастичного простору, в той час як інші засоби номінації дійових осіб у тексті ввійдуть до периферії цього поля; б) ономастичні засоби тексту і їх замісники представлені в дискурсі тексту, синтагматиці, де вони у тісній взаємодії з іншими словами мовної композиції тексту вживаються в розгорнутих контекстах як імена дійових осіб чи в рамках авторської прямої мови як характеристичні засоби стилю. Усі викладені особливості літературної ономастики є своєрідними універсаліями, властивими всім літературно-художнім текстам (Юшкова: 3).

В. С. Виноградов вважає, що власне ім'я – це реалія. Причиною цього є співвіднесеність власного імені з конкретним об'єктом, який воно інвентаризує, маркує, до якого прикріплює умовний ярлик, і встановлює сфері власних імен транскрипцію в якості основного перекладацького засобу. У мовленні воно називає дійсно існуючий або вигаданий об'єкт

думки, особу, єдину й неповторну в своєму роді. В кожному такому імені зазвичай міститься інформація про національну приналежність позначуваного ним об'єкта (Виноградов 1978: 124).

З іншого боку мовознавці С. І. Влахов і С. І. Флорін, вважають, що межі між деякими власними іменами і реаліями невиразні, – іноді вони взагалі відсутні, а іноді одна категорія переходить в іншу, і зарахувати дані слова до тієї чи іншої категорії можна (доволі умовно) лише спираючись на орфографію. Вони не схильні включати оніми в категорію реалій, а, виходячи з критеріїв теорії перекладу, розглядають їх як самостійний клас «безеквівалентної лексики», якому властиві свої ознаки і засоби передачі при перекладі, які, зрозуміло, нерідко співпадають із засобами перекладу реалій. З реаліями їх споріднює більшою мірою і яскраве конотативне значення, яке обумовлює спроможність передавати національний і/або історичний колорит, що, до речі, і змушує деяких авторів зараховувати їх до реалій (Влахов, Флорин 2006: 26).

Характеризуючи оніми як об'єкт перекладу, зазвичай вважають, що вони, як правило, перекладу не підлягають. Під цим мається на увазі, що для розуміння власної назви досить вказівки на те, що перед нами – ім'я або назва (цю функцію виконує в письмовому тексті заголовна буква). Але в деяких випадках для правильного розуміння і перекладу тексту недостатньо знати, що це слово – онім, і для розуміння смислової структури потрібна додаткова інформація (Ермолович 2001: 24).

Переклад власних імен на іншу мову – складна і багатогранна проблема. Вона пов'язана з численними непорозуміннями, курйозами, помилками. Справа в тому, що прагнення зберегти за об'єктом унікальне ім'я має на меті цілий ряд завдань. Але ці завдання не можуть бути реалізовані у всій повноті через низку об'єктивних обмежень, а також тому, що деякі з цих завдань в конкретних ситуаціях запозичення

суперечать іншим (Гарбовский 2004: 165). В цілому можна констатувати, що вибір тієї чи іншої можливості передачі власних імен, що зберегли певну семантику, тобто вибір транслітерації або перекладу, – обумовлений традицією, з якою не можуть не рахуватися перекладачі навіть у тих випадках, коли вони зустрічаються з вигаданими іменами або прізвишками.

У перекладознавстві термін «стратегія» використовується для позначення широкого спектру дій перекладача – від вибору тексту до вибору способу передачі певних мовних одиниць. Стратегію визначають як усвідомлений план вирішення конкретної перекладацької проблеми, яка виникає під час перекладу тексту або його фрагмента, одночасно акцентується увага на свідомому характері перекладу, на відміну від нестратегічних процесів (Ordudari 2007).

Більшість вчених до стратегій передачі власних назв відносять форенізацію і доместикацію. Першу стратегію трактують як процес наближення читача до оригіналу, прагнення зберегти лінгвістичні і культурні відмінності оригінального тексту. Її головна функція – введення нових стилів, висловлювань, засобів і прийомів в мову перекладу, збагачення національної культури через контакт з іноземною. Друга стратегія (доместикація) розглядається як процес наближення оригіналу до читача, прагнення зробити оригінал більш доступним і зрозумілим в приймаючій культурі. Розвиток вже існуючої в цільовій культурі літературної традиції – її головне призначення (Ребрій 2009: 218).

Досліджуючи реалізацію власних назв, А. П. Якимчук акцентує увагу на таких стратегіях їх передачі, як запозичення, узагальнення (власна назва відкидається, замість неї з'являється більш загальне поняття); запозичення і пояснення; заміна поняттям зі схожою функцією в контексті цільової мови; звернення до культури оригіналу, використання назви з культури

мови перекладу, виходячи з припущення, що читачеві перекладу воно може бути більш відоме, ніж те, що використано в оригіналі (Якимчук 2007).

На думку М. В. Бережної, стратегія роботи перекладача над передачею власних назв зводиться до тринадцяти етапів, в результаті яких приймається рішення щодо способів їх реалізації на мову перекладу, обираються типи ономастичних відповідників і методи їх формування. Так, на першому етапі роботи над передачею імен та назв перекладачу необхідно переконатися в тому, що перед ним власне ім'я або назва. На другому етапі потрібно встановити, до якого класу предметів належить це ім'я. Національно-мовна приналежність та інші характеристики сигніфіката встановлюються на третьому етапі. Четвертий етап передбачає визначення числа власного імені. На п'ятому етапі перекладачеві слід з'ясувати, чи має власна назва традиційні відповідники. Встановивши їх відсутність, на шостому етапі аналізується можливість його перенесення в переклад в оригінальному написанні. На сьомому етапі при неможливості прямої передачі необхідно вибрати метод передачі формальної подібності (транскрипція або транслітерація). Поряд із зазначеними методами на цьому етапі також може бути застосований метод транспозиції імені власного з ресурсів мови перекладу. Перевірка отриманого результату на милозвучність здійснюється на восьмому етапі. Дев'ятий етап присвячений перевірці відповідності на входження в синтагматичну і парадигматичну систему мови перекладу. На десятому етапі перекладачеві слід переконатися, чи збережена рівнозначність імені при передачі формально різних його варіантів. Перевірка збереження в перекладі аспектів значення власної назви виконується на одинадцятому етапі. На дванадцятому етапі перекладач встановлює, чи має власна назва внутрішню форму, і якщо так,

то визначає її актуальність. На тринадцятому етапі відбувається аналіз перекладу з точки зору його еквівалентності оригіналу (Бережна 2007: 64).

Відзначимо, що основні принципи перекладу власних назв були закладені ще В. С. Виноградовим у його фундаментальному дослідженні «Вступ до перекладознавства». Творчість у перекладі імен, на його думку, починається тоді, коли перекладач стикається з так званими смисловими (значущими, важливими, такими, що «говорять») іменами і прізвиськами. Тоді ж виникає і перекладацька проблема, пов'язана з аналізом суті і функції значущих імен в тексті і способом їх передачі при перекладі. Виконуючи переклад власного імені, перекладач використовує одну з двох моделей:

1) чиста основа;

2) основа + ономастичний формант = власна назва (Виноградов 2001: 170).

Д. І. Єрмолович розмежовує поняття принципу відповідності і методу формування ономастичних відповідників. Вибір принципу залежить від змістовних, стилістичних і прагматичних складових тексту і умов комунікації. Засіб реалізації відповідного принципу відповідності називається методом формування ономастичних відповідників. Так, до принципів і методів вчений відносить: принцип звукової подібності (реалізується методом транскрипції), графічної подібності (метод транслітерації), адаптації до граматичної системи мови перекладу (метод морфограматичної модифікації); етимологічної відповідності (метод транспозиції), урахування історичної традиції (метод використання традиційного найменування), обліку внутрішньої форми (метод калькування) (Єрмолович 2001: 181).

А. Г. Гудманян виділяє п'ять основних способів, за допомогою яких іношомовні імена можуть бути включені в текст: 1) безпосереднє

включення іншомовної назви з оригінальною графікою в текст з іншого графікою (трансплантація); 2) залучення різних додаткових букв і відміток, коли звичайних засобів письма мови перекладу недостатньо; 3) автоматична заміна запозиченої назви буквами мови-перекладу (транслітерація); 4) переклад; 5) практична транскрипція. Перші два способи вчений вважає неприйнятними для передачі іншомовних власних назв засобами української графіки (Гудманян 2000: 26).

На вибір стратегії перекладу власного імені впливають не тільки суб'єктивні переваги перекладача, а й об'єктивні чинники, до яких Л. В. Коломієць відносить: цільову аудиторію перекладу і стан цільової полісистеми; кількість існуючих перекладів певного твору в цільовій літературі (адже потреба в форенізації виникає особливо гостро, коли створюється велика кількість адаптаційних перекладів, які збільшують відстань між читачем і оригіналом); функцію оригіналу в цільовій літературній полісистемі. Таким чином, на вибір стратегії можуть вплинути як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники, кожен з яких призводить до вибору того чи іншого методу (або декількох одночасно) на певному відрізку перекладу (Коломієць 2004: 386).

А. В. Федоров ділить можливості перекладу власних назв на чотири основних випадки: транскрипція, транслітерація, калькування, наближений переклад (Федоров 2002: с.124).

Згідно з думкою Т. А. Казакової, транскрипція – це формальне пофонемне відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови, на яку перекладають». Транскрибування будується на основі пофонемної відповідності між двома мовами. Як відомо, склад фонем в різних мовах (навіть споріднених, таких, як індоєвропейські: англійська, французька, російська) не збігаються. У цих випадках в якості

відповідності обирається фонема найбільш близька за звучанням з фонетично подібних: наприклад, англ. [h] і рос. [x] (Казакова 2001: 39).

Транслітерацією дослідниця називає спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення вихідної лексичної одиниці за допомогою алфавіту мови, на яку перекладають, тобто це буквена імітація форми вихідного слова (Казакова 2001: 45-62). Цей спосіб перекладу має як переваги, так і недоліки. Перевагою транслітерації є її надійність. Транслітеруючи слово, що позначає щось малознайоме, недостатньо вивчене і зрозуміле носіям мови-перекладу, перекладач передає лише його звукову оболонку. Змістовна сторона слова розкривається тільки через контекст. Тим самим перекладач уникає тлумачення нового поняття і пов'язаного з цим ризику невірної інтерпретації. Недолік транслітерації як перекладацького прийому полягає у нездатності розкрити зміст нового поняття, або зміст буде зрозумілим лише приблизно.

Калькуванням Т. А. Казакова називає прийом перекладу лексичних одиниць оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем або слів (у випадку стійких словосполучень) – їх лексичними відповідниками в мові перекладу. Наприклад, *Lavender* – ‘Лаванда’, *Fluffy* – ‘Пушок’ (Казакова 2001: 54).

Сутність калькування полягає у створенні нового слова або сталого поєднання в мові перекладу, що копіює структуру вихідної одиниці. Воно дозволяє перенести в мову перекладу реалію за максимально повного збереження семантики. Однак збереження семантики не означає збереження колориту, оскільки частина слова або виразу передається засобами мови перекладу.

Л. К. Латишев виділяє наближений переклад – спосіб передачі безеквівалентної лексики, який полягає в тому, що для позначення іноземної реалії в мові добирається поняття, яке хоч і не співпадає

повністю з вихідним, але має значну семантичну схожість з ним і певною мірою здатне розкрити суть описуваного явища. Наприклад, поняття *Santa Claus* і *Дід Мороз* не можна вважати ідентичними, проте в ряді випадків вони можуть замінити один одного при перекладі. Перевагою наближеного перекладу є його зрозумілість, оскільки реципієнт має справу зі звичними, добре йому знайомими поняттями (Латышев 2003: 64).

Крім чотирьох способів перекладу власних назв, запропонованих А. В. Федоровим, виділяють ще один – принцип етимологічної відповідності або транспозицію, суть якої полягає в тому, що власні імена в різних мовах, які розрізняються за формою, але мають спільне лінгвістичне походження, використовуються для передачі один одного. Принцип транспозиції стосується насамперед історичних і біблійних імен, а також імен монархів, наприклад: *Joseph* – ‘Йосип’, *Elizabeth* – ‘Єлизавета’, *John Paul* – ‘Іоанн Павло’ (Федоров 2002: 24).

В результаті аналізу теоретичного матеріалу з теми дослідження можна зробити висновок, що на сьогоднішній день ще не встановлено абсолютно точних правил перекладу власних назв у художніх текстах, адже повних еквівалентів на орфографічному, а тим більше на фонологічному рівні майже не буває, оскільки звуки того ж класу навіть в близькоспоріднених мовах досить відрізняються. Окрім того оніми, вжиті в художньому тексті відрізняються від онімів, які використовуються в реальному житті, а отже мають відрізнитися і підходи до їх передачі іншою мовою. Будь-яка власна назва, вжита в творі, є частиною авторського бачення тексту, а разом з тим, місця та ролі персонажа в цьому творі. Невірне тлумачення цього бачення чи неспроможність донести його до читача перекладу позначається на якості цілого перекладеного тексту.

З огляду на той факт, що при передачі власного імені на іншу мову велика частина його характеристик втрачається, можна стверджувати, що

перенесення оніма на інший лінгвістичний ґрунт може не тільки полегшити, але і утруднити ідентифікацію носія імені. Інколи хибно вважається, що власні імена перекладаються самі собою, автоматично. Результатом подібного формального підходу є численні помилки, різночитання, неточності в перекладі текстів і використанні іншомовних імен і назв. Тому для перекладача дуже важливо вибрати правильний спосіб перекладу онімів, щоб уникнути невиправданих смислових втрат при перекладі.

Отже, підхід до передачі авторських онімів різниться від загальних принципів відтворення власних імен. Значення та емоційна інформація, яка міститься в онімах, має бути виявлена. Власне ім'я вимагає від читача як оригіналу, так і перекладу розуміння внутрішньої форми і сприйняття її образності. Тому більшість авторських онімів підлягають відтворенню; транскрипцією не можна передати внутрішню форму, оскільки ім'я втратить свою значущість і не виконає відведену йому автором роль.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бережна М. В.* Тринадцять етапів перекладу власних імен та назв / М. В. Бережна // Вісник СумДУ. Серія Філологія. – 2007. – Том 2. – С. 62–66.
2. *Виноградов В. С.* Проблема автора в художественной литературе // В. С. Виноградов. // О теории художественной речи. – М., 1971. – 118 с.
3. *Виноградов В. С.* Лексические вопросы перевода художественной прозы / В. С. Виноградов. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 350 с.
4. *Виноградов В. С.* Введение в переводоведение / В. С. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
5. *Влахов С. И., Флорин С. П.* Непереводимость в переводе. – Изд. 3-е, испр. и доп. / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М.: Р. Валент, 2006. – 448 с.
6. *Газизова Л. В.* Трудности перевода имен собственных (на материале перевода романа Тони Моррисон «Песнь Соломона») / Л. В. Газизова // Вестник Челябинского государственного университета. – Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 35 (173). – С. 42–47.
7. *Гарбовский Н. К.* Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 254 с.
8. *Гудманян А. Г.* Відтворення власних назв у перекладі: автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.02.16. / А. Г. Гудманян. – К., 2000. – 40 с.
9. *Ермолович Д. И.* Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.

10. *Коломієць Л. В.* Концептуально методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): монографія / Л. В. Коломієць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 522 с.
11. *Казакова Т. А.* Практические основы перевода. English <=> Russian – Серия: Изучаем иностранные языки. – СПб.: «Издательство Союз», – 2001. – 320 с.
12. *Латышев Л. К., Семенов А. Л.* Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л. К. Латышев, А. Л. Семенов. – М., 2003. – 192 с.
13. *Меркулова Н. В.* Исторические этапы эволюции французской ономастической системы / Н. В. Меркулова // Научный Вестник Воронежского ГАСУ. Серия: Современные лингвистические и методико-дидактические исследования. – 2013. – Вып. 2 (20). – С. 73–83.
14. *Ребрій О. В.* Системний підхід до вироблення стратегії перекладу / О. В. Ребрій // Вісник ХНУ. – Серія: Перекладознавство. – 2009. – № 848. – С. 215–220.
15. *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностранных языков. Учебное пособие, 5-е изд. / А. В. Федоров. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 344 с.
16. *Юшкова Е. А.* Имя собственное в контексте фантастического произведения [Електронний ресурс] / Е. А. Юшкова, Н. В. Лабунец. – Режим доступу: http://imena.org/name_fant.html
17. *Якимчук А. П.* «Лінгвокультурна комунікація як випробовування для перекладача» [Електронний ресурс] / А. П. Якимчук. – Харківський гуманітарний університет "Українська народна академія", 2007. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2023/1/17.pdf>
18. *Ordurari M.* Translation Procedures, Strategies and Methods [Электронный ресурс] / M. Ordurari // Translation Journal. – V.11. – № 3. – 2007. – Режим доступу: <http://translationjournal.net/journal/41culture.htm>

Стаття надійшла до редакції 20.06.2016